

Ђорђе Вуковић¹

Прегледни научни рад
UDK 929:32 НОВАКОВИЋ С.
doi 10.7251/POL1610115V

КУЛТУРОМ СЕ ДРЖАВА ГРАДИ

*Поводом стогодишњице смрти великог српског научника и државника
Стојана Новаковића*

CULTURE CAN MAKE THE STATE

*For the centenary of the death of the Serbian scientist and statesman Stojan
Novakovic*

Summary: Numerous political, national and cultural issues that are more than a century dealt with the great Serbian statesman and scientist Stojan Novakovic historical destiny again set before generation of contemporary Serbian intellectuals and patriots. In this article we will try to point out the fundamental point of view Novakovic, designed and imbued his elaborate knowledge and experience as prime minister, diplomats, parliamentarians, scientists, publicists. Novakovic highlights the signs by which not only can we fathom the significance of certain historical phenomena and processes that followed the Serbian society, but also to recognize and determine the challenges we will inevitably face and intertwine in the future. Political ideas about building and strengthening state-permanent form, the necessity of a national program, as well as cultural and educational tasks at which he testified, have a lasting, zavjetanu force, as well as the message that the national aspirations of the Serbian people should be reflected and implemented through universal human, universal values . Today's situation in Serbian society witnessed how wise and far-sighted Novakovic warnings to constitutional order and freedoms of people are losing every sense of importance and if you do not come from the universal acceptance of legality, order, permanence and serious work, diligent preservation of all violence and arbitrariness. The aim of a strong rule of law and to prevent that ever happening again arbitrariness of individuals who should be placed on her forehead. Novakovic was particularly interested in how to be

¹ Доцент из области политичке теорије на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци

"dismembered Serbian nation" to know each other, closer and unify national culture. He notes that there is no freedom without education, making education and politics must act together.

Keywords: unity, statehood, history, national program, cultural and educational activity

Сажетак: Бројна политичка, национална и културна питања којима се прије више од једног вијека бавио велики српски државник и научник Стојан Новаковић историјском судбином поново се постављају пред генерације савремених српских интелектуалаца и родољуба. У овом тексту покушаћемо да укажемо на темељна Новаковићева стајалишта, обликована и прожета његовим раскошним знањима и богатим искуством као премијера, дипломате, посланика, научника, публицисте. Новаковић је расвијетлио путоказе помоћу којих не само да можемо проникнути у значења одређених историјских феномена и процеса који су пратили српско друштво, већ и да препознајемо и одмјеравамо изазове са којима ћемо се неизбјежно суочавати и преплитати у будућности. Политичке идеје о изградњи и сталном јачању државотворног обрасца, неопходности националног програма, као и културно-просвјетним задацима на које је упућивао, имају трајну, завјетну снагу, баш као и порука да се национална стремљења српског народа требају огледати и остваривати кроз општељудске, универзалне вриједности. Данашње прилике у српском друштву свједоче колико су мудре и далековиде Новаковићева опомена да уставни поредак и слобода народа губе сваки значај и смисао ако не потичу из свеопштег прихватања законитости, реда, сталности и озбиљног рада, марљивог чувања од сваког насиља и самовоље. Циљ снажне правне државе је и да онемогући да се никада више не понови самовоља појединца који би се нашао на њеном челу. Новаковића је нарочито интересовало како да се „раскомадано Српство“ међусобно упозна, приближи и уједини националном културом. Он уочава да слободе нема без образовања, због чега просвјета и политика морају дјеловати заједнички.

Кључне ријечи: јединство, државност, историја, национални програм, културно-просвјетна активност

*Треба се вратити војевању
књигом и просвјетом*

Стојан Новаковић

У години којом се навршава вијек од смрти Стојана Новаковића, његове разборите, одмјерене, завјетне мисли и идеје о виталним националним темама извиру актуелне и судбоносне као и на размеђи 19. и 20. стољећа, па овај велики српски научник и државник дјелује као наш савременик. Питања достигнути српског јединства, стања колективног духа и културних домета, дисциплине и реда у држави, сложених балканских односа и спољнополитичких оријентација отварала су се приликом сваке кризне и драматичне ситуације у којој би се нашло српско друштво током минулих стотину година, па тако и пред данашњим генерацијама, свједочећи Броделовој тврдњи како садашњост и прошлост објашњавају једна другу. Иако дио политичке и културне елите већ дуже вријеме указују на одсуство јасне националне стратегије и стаменог српског становишта као кључних узрока бројних несрећа и пораза у непосредној прошлости, али и злослутних погледа на будућност, идеолошка тумарања, дипломатска дезоријентисаност, међупартијски сукоби, корупција и јавашлук у државном апарату, запуштање просвјетне и културне дјелатности, озбиљно угрожавају перспективу националне заједнице.

Због тога је Стојан Новаковић као најузвишенији лични и колективни задатак препознао управо постављање српског државног и националног програма за будућност. „У то српско питање, у тај српски програм“, поручио је Новаковић, „треба унијети све“. Свјестан да оно није питање једног тренутка, већ цјелокупне судбине, упозорио је да онај народ који у будућност иде без утврђених тачака свог властитог питања, не може да очекује успјех. С обзиром да се у његово вријеме, као и данас, српски народ није налазио у јединственој држави, да је дуго живио под разноврсним утицајима и стицао различита историјска искуства, Новаковића је нарочито интересовало како да се „раскомадано Српство“ међусобно упозна, приближи и уједини „барем националном културом“. Он уочава да слободе нема без образовања, због чега просвјета и политика морају дјеловати заједнички. То је онај задатак који је поставио још Доситеј Обрадовић, на који је упућивао Новаковићев старији савременик Светозар Милетић, а којег је касније додатно афирмисао и Слободан Јовановић. Да се културно и политичко јединство постиже образовањем народа путем просвјетног и

политичког рада, односно да је српско саборство достигну духовном и културном интеграцијом, развијањем и јачањем националне свијести и колективном еманципацијом, прожето је и Гарашаниново Начертаније. Новаковић није имао визију Велике Србије, пише Михаило Војводић, али је сањао о томе да српски народ буде међусобно повезан књигом, писмом, културом, језиком.

Биографија Стојана Новаковића је изузетно раскошна. Био је историчар, филолог, универзитетски професор, политичар, дипломата, државник, предсједник владе, министар унутрашњих дела, министар иностраних послова, три пута министар просвјете (1873, 1875, 1880). Имао је велико искуство у дипломатији, у којој је провео 12 година, службовао у Петрограду (1900-1905), Паризу (1900), а у два мандата радио је у Цариграду (1886-1891, 1897-1899). У вријеме Анексионе кризе 1909. године био је предсједник концентрационе владе, а 1912/13. налазио се на челу српске делегације на Лондонској конференцији. Иза себе је оставио више од 400 научних радова и 50 књига. Поље његовог научног проучавања обухватало је српски језик и књижевност, али и политичку, правну и културну историју. Писао је о српско-турским односима у 14. и 15. вијеку, устанку на дахије, мировним преговорима са Турцима, о законима Карађорђевог времена, о српско-бугарском рату 1885. године, о македонском питању, кризи проузрокованој аустроугарском анексијом БиХ, борби за уставност у Србији итд. Слободан Јовановић забиљежио је да Новаковић остаје запамћен као један од оних ријетких људи који су били кадри да се упоредно баве и политиком и науком. Вјеровао да се науком може све побољшати, па и политика. Сматрао је да су ред, рад и поредак, односно просвијећене реформе задатак који треба да спроведе елита. Критички је дизао глас када би видио да се школство и судство злоупотребљавају од стране власти, чврсто вјерујући у предности уставности, законитости и демократије. Као Светозар Милетић, Љуба Давидовић или Милан Грол, имао је свијест о томе да је демократија неостварива међу необразованим и политички незрелим људима, због чега се плашио прилично ниског степена образовања и политичког неискуства својих сународника.

Просвјетом до јединства

Стојан Новаковић рођен је 1842. године у Шапцу. Син столара, досељеника из Босне и Херцеговине, у родном граду завршио је нижу гимназију као један од најбољих ученика, а наставници из Шабачке гимназије успјели су да убиједе његовог сиромашног оца Јована да

сина пошаље на даље школовање у Београд. Ту је са великим успјехом наставио образовање на правном одсјеку Лицеја, у периоду између 1860. и 1863. године. Новаковићев професор, чувени филолог Ђура Даничић брзо је уочио раскошан таленат младог студента и свесрдно подстицао и храбрио његов рад и истраживања. Касније ће се и сам Новаковић наћи у истовјетној прилици да као професор бодри младог Стојана Протића, сиромашног ђака из Крагујевца који је у Београд дошао да студира, а који ће касније постати познати државник и новинар. Чувени професор је наводно за свог младог имењака изјавио да ће Велика школа тешко још задуго имати ученика као што је Протић. Први научни рад Новаковић је објавио као шеснаестогодишњак, 1858. године, а богатство духа показао је и пјесмама које су 1860. године излазиле у „Даници“. Иначе, до осамнаесте године звао се Коста, а онда је своје крштено име промијенио у Стојан. Такве појаве нису биле ријетке у тадашњем српском друштву. Подсјетимо се да је нпр. и велики српски романтичар Бранко Радичевић, уз Даничића највјернији сљедбеник Вука Караџића, рођен као Алексије.

Након дипломирања на Лицеју, Новаковић није изабрао могућност да се настави школовати у иностранству, већ је убрзо ступио у државну службу, а радио је и као писар у Државној штампарији. Неко вријеме био је библиотекар Народне библиотеке и кустос Народног музеју, али научну каријеру започео је као филолог, на мјесту наставника Прве мушке гимназије. Познато је да је написао многе школске уџбенике, припадао Српском ученом друштву, а 1886. године, приликом оснивања Српске краљевске академије, изабран је за једног од њених првих 16 чланова. Предсједник Академије био је од 1906. године све до смрти, 1915. године, када су га наслиједили прво Јован Жујовић, па Јован Цвијић и већ споменути Слободан Јовановић. Стојан Новаковић остао је запамћен и као први предсједник Српске књижевне задруге, основане 1892. године, док је Змај Јова Јовановић обављао функцију потпредсједника. Иако није школован у иностранству као већина његових савременика из свијета науке и политике, Новаковић је постао научник свјетске репутације и био изузетно цијењен као историчар у Паризу, Бечу, Берлину... Изабран је и за члана Руске академије наука и Југословенске академије знаности и умјетности са сједиштем у Загребу. Занимљиво је да у младости није добро познавао стране језике, али је тај недостатак надокнадио у зрелијој животној доби, када је и остваривао дипломатске мисије. Чак је преводио и дјела свјетских великана попут Пушкина, Толстоја, Љермонтова, Гетеа, Волтера, Петрарке итд. Као аутор неких од

најзначајнијих радова из националне историје, историје и теорије права, Стојан Новаковић оставио је неизбрисив траг у српској науци. Међу његовим најпознатијим дјелима налазе се Историја српске књижевности (1867, 1871), Српске народне загонетке (1877), Срби и Турци у XIV и XV веку (1893), Српска граматика (1894), Устанак на дахије 1804 (1904), Васкрс државе српске (1904), Уставно питање и закони Карађорђевог времена (1907), Турско царство пред српски устанак (1906), Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886-1905 (1906), Двадесет година уставне политике у Србији 1883-1903 (1912) и друге. На основу призренског преписа, Новаковић је приредио Душанов законик, протумачио теже разумљиве чланове и у Београду 1870. и 1898. године штампао наш први правни акт из 14. вијека.

Када је 1868. године основан Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини, у њега је ускоро, на приједлог великог српског државника Јована Ристића, ушао и Новаковић који је као свој најважнији животни задатак поставио управо мисионарски рад зближавања и сједињавања раздвојених дијелова свог српског народа. Управо су Ристићеви либерали били протагонисти већег националног и културно-просвјетног ангажмана у неслободним српским крајевима. Као министар просвјете непосредно је помагао школство у босанскохерцеговачким крајевима. „Као министар у Влади Јована Ристића помагао је унапређење школства међу прекодринским Србима, отварањем школа, слањем књига, учитеља и свештеника“ (Војводић, 2012:116). Новаковић је 1870. године саставио списак значајних књига за разумијевање српске националне проблематике. Тврдио је да је књижевност, главни орган просвјете и духовног живота, најважнија покретачка сила у животу малих и растурених народа. Јединствена култура, просвјета и црква предуслови су изградње државе, отуда и његово увјерење да је изградња националне културе тежи задатак од стварања државе, да за националне интересе треба „војевати“ књигом и културом. „Просвјетни је рад обично напријед спремао оно што је извршила политика или је касније радио да утврди, споји и неодвојиво састави оно што је освојила политика“ (Новаковић, 2000:298). Према становишту да се треба посветити образовању као најважнијем политичком задатку, Новаковић је сљедбеник Доситеја Обрадовића који је српском народу умјесто „звона и прапораца“ савјетовао књиге јер оне владају, мудре законе дају, воде битке и побјеђују. И првак демократа Љуба Давидовић, који је обављао дужност министра просвјете Србије почетком прошлог вијека (1904), такође је

критиковао запуштање културних задатака, поручујући сународницима да их „убијају незнање и нерад“ јер би сви само водили „ситничаву политику“, ону која их дијели у таборе. Подругљиво је коментарисао популистичке тезе, тврдећи да они који прижељкују Душаново царство истовремено показују неспособност да уреде и властиту кућу, а онда и Србију.

Новаковић је иницирао значајне реформе у просвјетном раду, омогућио школовање мушке и женске дјеце, увео дуже трајање основног образовања, уредио гимназије и Вишу школу, побољшао материјални положај наставника и професора, отворио друго одјељење Богословије за припрему учитеља и свештеника за рад у неслободним српским крајевима. Новаковићевом заслугом 1881. године донесен је Закон о Народној библиотеци и Музеју. У тексту Угледи српске просвјете, објављеном у Фиренци 1897. године, Новаковић је подвукао да је главна сметња повезивању на јужнословенском простору и тежњама за уједињењем наша средњовјековна расцијепљеност. Он истиче четири цивилизацијско-просвјетна утицаја на српски народ: византијски (који је донијело грчко православље), романо-италијанско католичанство (које је са приморја продирало у унутрашњост истим правцима куда и трговачки путеви), арабо-турски (који је надолазећи од 15. вијека многе Србе одвео у муслиманство) и савремени, нови европски токови, потпуно одвојени од вјере, а у оквиру којег је дошло до усвајања народног језика и писма.

Нарочито је значајан Новаковићев поглед на улогу и утицај митског мишљења у разумијевању друштвене стварности и политичких процеса. Након пораза у рату са Турцима 1876. године, српски историчар одважио се да преиспита до тада веома присутан и популаран мит како је један Србин у стању да порази 50 Турака. Сматрао је да су због „живахне природе нарави нашег народа“ историјска предања била веома распрострањена, па је непрестано указивао на недостатак писане историје. Историчар Сима Ћирковић приредио је Новаковићеве изабране радове Историја и традиција (1982), веома значајну збирку разматрања низа друштвених феномена и контраверзних питања наше традицијске свијести. Извори историјских „истина“ о важним догађајима долазили су из народне традиције, али тако да у њој они „добиају обраду која их одмакне од првобитног и истинитог стања њиховог“ (Новаковић, 1982:7). Објашњавајући процес формирања и обликовања усмене народне историје, предања, легенди, пјесама, Новаковић наглашава како би тенденциозним схватањем од стране „врховних кругова“ одређени догађај бивао површно сагледан и протумачен, од његове спољашње

манифестације до унутрашње структуре, а онда би се такво народно мишљење, са својим сензибилитетом и критичким стајалиштем, улијевало у традицију. Корјене српске неслоге, као непрекидног пратиоца националне политике, Новаковић је пронашао у српском средњовјековном друштву. Учесници Косовског боја и пораза српске државе подијељени су на издајнике и бесмртне родољубе који су пали за част и слободу, што, према Новаковићевом увјерењу, није одговарало историјским чињеницама. Његов суд је да је ријеч о промишљеној и свјесно „разглашеној издаји“, неистинама и обманама, које заправо нису ништа друго до одједи династичке борбе Лазаревића и Бранковића у периоду између 1389. и 1413. године. „Какве користи од лажљиве и непоуздане историје“, поставља питање велики српски историчар. Слично је промишљала и Исидора Секулић, поручивши да се морају превазићи и „у ормаре посложити“ илузије и ретроградне силнице косовског мита. Противећи се свему нереалном и раздирућем, она је 1911. године записала да Србима није потребан никакав нарочит морал, никакав принцип, већ искрен рад и љубав према „народној ствари“, заједничком интересу, осјећај за стварност и вјера у њу, умјесто да се енергија расипа на расправе и свађе. Наравно, косовски завјет, као највиталнија идеја и идентитетска компонента која и није поље историјских чињеница већ духа, вјере, светости, поезије, гусала, треба да постане тачка окупљања, извориште снаге, а не политичких злоупотреба и народних уобразиља.

Новаковић наглашава да је неопходно надвисити свакидашње мисли оних које назива „обичним интелектуалним надничарима“, превазићи ситничавости, слабости и предрасуде, посветити се општем добру. „Које су наше просвјетне мисли, које ли њихови плодови?“ У познатом дјелу Балканска питања, српски политичар и научник пита своје савременике: „Које су наше високе политичке идеје за које ће нас славити потомци послје више стотина година? Шта смо учинили и шта чинимо за ову лијепу земљу која нас храни и носи и за оне који ће послје нас у њој живјети?“ Сталне подјеле и национална неслога, није имао дилему, одредиле су српску судбину. Према наводима Михаила Војводића, Новаковић је на ручку код краља Петра Карађорђевића марта 1909. године, поводом образовања концентрационе владе, рекао да би у српској историји много тога било другачије да је народ био сложнији. Тај наш „природни недостатак народни“, додао је водећи српски интелектуалац, може да се савлада само „дубоком културом и узвишеним прегорјевањем“.

Политика без подјела и лутања

Српска национална идеја Стојана Новаковића огледа се у његовом државном, политичком и културно-просвјетном промишљању и раду. Она стриједи модерној и функционалној држави која је у својој спољнополитичкој политици вјерна општим вриједностима модерне европске историје и која се легитимним средствима бори са побољшавање положаја цијелог српског народа, гдје год он живи, а поготово у неслободним крајевима, са крајњим циљем ослобађања и уједињења, а уз сарадњу са осталим балканским земљама. Његова политичка филозофија развијала се под двоструким утицајем, модерне европске мисли и српских традиционалних вриједности. Од оснивања Уједињене омладине српске 1866. године био је њен истакнути члан, а већ 1867. изабран је за секретара Омладине. Као припадник младе и школоване српске интелигенције чији је циљ било ослобађање и уједињење српског народа, дијелио је увјерења о нужности балканске сарадње, идеју водиљу коју су афирмисали кнез Михаило Обреновић и Илија Гарашанин. У почетку је заговарао славенофилство, али се касније отријезнио. Међу либерале Јована Ристића ушао је 1869. године, када и многи српски омладинци, а након четири године и пада Ристићеве владе, у којој је био министар просвјете, раскинуо је са либералима. Са Милутином Гарашанином и Миланом Пироћанцем 1880. године основао је, условно речено, конзервативну Српску напредну странку. Зоран Мирковић сматра да је Стојан Новаковић био „конзервативан политичар који се залагао за ред у држави и чување традиционалних вриједности, али је био и вијесник либералних идеја, које су снажиле државу и демократију“.

Као државник и дипломата држао се туркофилске, гркофилске, аустрофилске и рускофилске политике. Заправо, сматрао да Србија треба водити рационалну политику, да сарађује са оном великом силом од које би имала више користи него штете, јер од великих држава мале морају имати неку штету. Указујући на дуговјечан значај синтагме Милоша Црњанског из 1934. године о „српском становишту“, Мило Ломпар истиче да она представља траг свијести о националној политици из 19. вијека, када је Новаковић писао да су бесмислене и погубне подјеле на аустрофиле и русофиле, већ да се мора водити политика с обзиром на српске интересе. Због тога се треба приволити оној сили која у одређеном историјском периоду има интерес да помогне Србији, а да јој не угрожава суверенитет. Крајњи циљ је, подсјећа Новаковић, да се створи снажна национална држава која иде својим путем, али и користи најбоља европска искуства. Иако је био

веома разочаран пробугарским држањем Русије у Источној кризи 1875/78. године, а нарочито га погађало што она није имала исти однос према Бугарској и Босни и Херцеговини, касније ће ипак закључити да се Србија мора окренути Русији. Након што је образовао Владу, унио је и промјене у спољну политику. Да би градио што боље односе са Русијом, која је Црну Гору сматрала својим највећим и најискренијим пријатељем на Балкану, али и зато што је на Цетињу видио савезника у српским геополитичким надмудривањима са Бугарском, Новаковић се ангажовао на поправљању односа између Србије и Црне Горе, бољој економској сарадњи, заустављању београдске пропаганде против династије Петровића. Великим дипломатским напорима осујетио је бугарске амбиције да се прошире на српске територије, Стару Србију и Македонију. У Цариграду је водио велику дипломатску битку за побољшавање и коначно ослобађање Срба у Турској, окупљајући народ око институција које су и осниване са таквим циљем. Своју мисију остваривао је тешким и мукотрпним, али истрајним и постепеним радом.

Међутим, пред Србију су долазили све тежи изазови. Берлински конгрес је, према Новаковићу, изрекао страшну казну српском народу, казну због тога што је управо Србија подигла „заставу српског и југословенског васкрса“. Одлукама из Берлина српски народ је располућен. Као израз неповјерења западног свијета према Србима, пресјечен је на двије половине. „Српски народ од 1875. до 1878. године тражио је само своје ослобођење и своја човјечанска права, а Европа га је због тога казнила тако што је довела Аустроугарску у Босну и Херцеговину и тиме подијелила српски народ на двије половине“ (Војводић, 1999:9). У писму Милутину Гарашанину, Новаковић наглашава да је „Босна опет и увијек прави кључ нашег народног питања“. Обавеза Србије била је да тражи пуно право за дијелове српског народа који живи у БиХ, његово политичко, економско и културно развијање, да Европи јавно предочи како се српско национално и државно питање мора праведно ријешити. Поводом Анексије БиХ, 1908. године, Новаковић у једном интервјуу наглашава да је његов први утисак како је овај догађај у балканским народима убио сваку вјеру у правичност европских сила и снагу међународних уговора, уз констатацију да се негативно настројена аустроугарска, њемачка и мађарска штампа радује гласовима из Србије који „миришу на барут“, јер желе да се српски народ омами и навуче на мамац како би га силом поломили. „У Бечу се и у Будимпешти сувише потцјењује и Србија и српски народ, и сувише се често заборавља да је потцјењивање каткад врло опасна погрешка“, упозорава Новаковић. Са

народом који има иста права као Нијемци, Руси, Енглези и остали народи није допуштено „јавно се подруживати“ и „бацати им увреде у чело“. У тако драматичним околностима, на приједлог Бранислава Нушић спонтано је формирано патриотско друштво Народна одбрана, која се угледала на сличне установе за одбрану националних питања код Италијана и Румуна. Друштво је имало преко 200 одбора, његова активност огледала се у пропаганди родољубља и јачању културе, а на његовом челу се, како пише Милорад Екмечић, нашао Стојан Новаковић, „научник који није био човјек великих ријечи, а далеко мање непромишљених ствари учињених из револта“ (Екмечић, 2007:336).

Овај историчар свјетског гласа и у политици је био изразито цијењен и уважаван како од присталица тако и противника, од власти и опозиције. Његова изузетна радна снага, методичност и истрајност, мудрост и стрпљивост, сјајно познавање српских националних, историјских и културних питања, као и беспрекорно патриотско држање, чинили су га увијек корисним за државу. Чињенице да је био дубоко одан својој отаџбини и да никада није био умјешан у афере, Стојана Новаковића претвориле су у једног од најугледнијих политичара све до смрти, који је успијевао да стиша и обузда партијске свађе и оствари слогу на заједничком раду за националне интересе. У вријеме анексионе кризе храбрио је народ да не клоне духом. Осам мјесеци предсједавао је четворном концентрационом владом коју су образовале до тада углавном сукобљене партије - радикали, либерали, напредњаци и самосталци. Као политичар увијек је био спреман за уступке политичким противницима када је у питању била заштита националног интереса. „Ако у Срба има патриотизма, странака у иностраној политици бити не смије“. Његов национализам био је истовремено рационалан и емоционалан. Омиљена изрека била му је да нигдје као у политици не долази до изражаја исправност максиме „нико не може наудити другом, а да тиме не науди себи“, односно „ко год шта чини, себи чини“. Петар Пијановић указује на велики значај Новаковићеве културне идеологије. „Углед Стојана Новаковића и његов јавни статус додатно је јачала околност да је био најстарији у кругу српске интелигенције која је дјеловала у раздобљу од краја XIX вијека до Великог рата“ (Пијановић, 2012:399). Новаковић је лично на продуховљеног аристократу занесеног најузвишенијим вриједностима. Ипак, српски историчар свјетске репутације Димитрије Ђорђевић тврди да, иако величан као научник, Новаковић није у истој мјери био вољен као политичар. То што је живио склоњен у свијету науке, далеко од свјетлости јавне позорнице и удаљеност од уличне галаме

узроковали су да није умио да очара и овлада широм публиком, није знао како да се опходи са сељачком скупштином и самовољом владара. У дјелу *Портрети из новије српске историје Ђорђевић* наглашава да је Стојан Новаковић приступао политици као историчар, „имао је исувише знања да би био фанатик, али политика је захтијевала више занесеност него знање“ (Ђорђевић, 1997:120). Како било, његов лични интегритет, знање и искуство, чинили су га „једним од ријетких чије се мишљење није могло заобићи нити олако негирати“ (Војводић, 2012:381).

Осуђивао је оне који се служе демагошким и популистичким методама у политици, тврдећи да „простоти народној ласкају“ дајући јој примамљива, али нереална и лажна обећања. Тврдио је да грађанске дужности треба увијек испуњавати, а не само када су избори. Једном приликом 1887. године, дубоко разочаран непринципијелном партијском борбом, Новаковић је закључио како ће доћи вријеме када ће сваки поштен човјек бјезати од политике, а 1908. године поново је критички писао о партијској засљепљености, склоности исмијавању европских начела, гријехова и лудорија које су Србији онемогућавали да штити национални интерес. Због тога никада није показивао високо мишљење о српским политичким партијама, оптуживао их је да више личе на „дружине које само називом одговарају европској политичкој терминологији“. Истицао је како је у странкама помућена разлика између конзервативаца и либерала, да међу првима има много других и обрнуто. Свим политичким кандидатима поручивао је да не подлијежу користољубљу, отимачини, изазивању нереда, да се „не гложе“ око личних прохтијева и завађица, да „не прегоне“ о (не)поштењу, чега би требало да се стиде, а не да дијеле народ. У говору 30. маја 1905. године насловљеном *Нашим политичким пријатељима и сваком ко је рад чути*, Новаковић истиче да је неопходно да се активно чиновништво искључи из политичке борбе и да политичка борба престане да буде у служби чиновничких унапређења. „Народни посланик је представник мисли и потреба народних, али се он не може начинити ни војводом ни господаром среза или округа свог“. Опоницао је да људи треба да се окупљају и удружују идејама, а не око личности и због приватних потреба. Залагао се против личног режима. Према Новаковићевом дубоком убјеђењу, Срби су доста дуго пробавали различите оријентације и концепте, а коначно је дошло вријеме да се једном зауставе на начелима која су потврђена зрелошћу и вјековним искуством. Напредак и спас Србије је, закључује, само у овим политичким идејама: Да се уставност истински развије за све и свакога, да закон и ред постану светиња у овој земљи, да у српском

државном животу побиједe знање и поштење, да се родољубље српско оличава у стварном раду, да се истинска просвјета креће упоредно са просвјетом напредних народа и да се сузбије полутанство. „То је програм европске цивилизоване државе“. У том контексту Новаковић је развијао државне идеје, побољшавао законе. Нпр. као предсједник Владе утицао је на доношење закона о хајдучији, веома израженој друштвеној болести његовог доба.

Владимир Ћоровић је Новаковића описао као солидног научењака и савјесног човјека који је у спољашњој политици, као вођа напредњачке владе 1895. године, дао јасан израз националне идеологије и помогао да се ова партија ослободи аустрофилске оријентације, чврсто увидјевши да Аустроугарска никада ни у једном питању није помагала српским интересима до краја. Ћоровић пише да је Новаковић поднио оставку на мјесто предсједника Владе након афере у којој је краљ Александар Обреновић, под утицајем оца Милана, одликовао Бењамина Калаја лентом Белог орла, што је дубоко заболјело Србе у Босни и Херцеговини. Историја тог одликовања никада није до краја освијетљена, а претпоставља се да је у питању нека лична корист Калаја и краља Милана, о чему Новаковић није ни знао. Мајски преврат 1903. године затекао га је у Петрограду. Хтио је да напусти службу, али је нова власт, која је настојала да афирмише добре односе са Русијом, успјела да га убиједи да остане још неко вријеме. Пензионисан је двије године послје, Пашићева влада испунила је његову жељу да се остатак живота бави науком. Но, такав човјек није могао без службе најважнијим националним задацима. На Мировној конференцији у Лондону 1912-13. године, као искусни и међународно угледни дипломата Стојан Новаковић је, одлуком Николе Пашића, предводио српску делегацију у којој су још били предсједник Скупштине Андра Николић, Петар Бојовић, Миленко Веснић и Живко Павловић. Новаковић је свакако био најпозванија личност за обављање тако крупног задатка.

Петар Пијановић пише да је свестрани Новаковић давао подстицај и ширењу југословенске мисли. Као многи савременици, сматрао је Југословене једним народом подијељеним у прошлости и стога жртвом страних освајача. “За њега су Срби и Хрвати били један народ са два различита имена и једним књижевним језиком“ (Пијановић, 2012:254). Међутим, пред крај живота плашио је да ће Срби и Хрвати, онакви какве их је познавао, умјети да изграде и дуго сачувају заједничку државу. Заправо, Новаковићев благонаклон однос према југословенском зближавању прожет је идејом ослобађања српског народа. „Највећу опасност за будућност српског народа

Новаковић је видио у његовој изолованости, а праву перспективу у повезивању са другим народима“ (Војводић, 212:389). Нарочито је савез балканских држава сматрао нужним након Анексионе кризе, увјерен да би један заједнички корак балканских народа више вриједио од сваког појединачног. Ослобођење балканских народа и рјешење српског питања, посматрао је кроз искуства из европске историје, а као најбоље примјере давао италијанско и њемачко уједињење. У књизи Балканска питања из 1906. године, Стојан Новаковић тврди да је поука за све балканске народе да је једини пут да своју слободу стално утврде и да свој опстанак осигурају у њиховом властитом споразуму и отклањању међусобних раздора. Као што је просвјету и културу видио као средство националног уједињавања, тако је и савезништво балканских народа посматрао кроз културно зближавање. Акцент је ставио на насљеђе прошлости на којем се морају учити нове демократске и слободољубиве генерације у тежњи ка „народности“, заснованој на „заједничкој широј толеранцији“. „На Балканском полуострву ниједан од народа насељених на њему није успио да надвлада остале; ниједан језик није могао да свуда избије изнад осталих; ниједно племе није могло да развије просвјету тако надмоћну да јој се остала племена не би могла одупирати. Нити је сила, нити је просвјета могла успјети да овдје образује једну заједничку кућу под једном заставом“ (Новаковић, 2000:299).

Посљедњих година свог живота, брижно загладан у националну будућност, српским властима је препоручивао да требају оставити по страни средњи вијек, да морају направити процјене на основу стварног стања и ослањати се на реалну снагу. „Успјех у политици припада онима који умију да предвиђају и да рачунају са извјесношћу по стварним струјама које ће имати да надвладају у будућности“. Новаковић је упозорио политичаре у Србији како морају бити свјесни нужности изградње озбиљних политичких програма који се „имају прилагођавати свакој евентуалности.“ Од тога колико буду имали људи дораслих за њену управу зависиће и каква ће држава бити и како ће се она даље развијати. Готово истовјетно мишљење можемо пронаћи и код Вука Караџића који је писао да „Србија нема ни у чему већег недостатка и веће нужде и потребе него у људима способним за народне службе“. Понављајући да су балкански народи малени и „раздробљени“ (а српски највише), окружени опасношћу већих и боље организованих народа, а вријеме за договор истиче, Новаковић је апострофирао да су интереси српске будућности у грдној опасности са свих страна и да само дубок, смислен, снажан и постојан рад „у једном истом правцу може још да их спаси“. Иако је био свјестан да је рат

пред вратима и да се отацбина мора бранити и војнички, залагао се за мирољубиве облике борбе за слободу. „Према мишљењу Стојана Новаковића, свако понављање ратних операција на Балкану било је опасно и за српски народ и за Србију“ (Војводић, 2012:147). Ипак, предвидио је да ће Аустроугарска напасти Србију 1914. године и да тај напад треба спремно дочекати. Двије године пред смрт оставио је оно што бисмо могли означити као политички тестамент будућим покољењима: „Данас нама ваља гледати у ту прошлост само да бисмо разумјели почињене погрешке или примјере које треба избјегавати. Трудимо се да научимо како треба сљедовати новој свјетлости, коју нам отварају савремени токови и велики примјери великих народа и великих цивилизација. Једино у таквом правцу наше је будуће спасење!“ Другим ријечима, ако намјерава да се одржи у будућности Србија мора да се модернизује. Срби се не могу одвојити од Европе, већ морају да буду са њом у „заједници и друштву“.

Инспирисан личношћу и дјелима овог истинског српског великана, пјесник Алекса Шантић написао је 1912. године пјесму посвећену Стојану Новаковићу, чији посљедњи стих гласи:

*Благослови, старче! Нек нараштај цио
Велик дјелом буде као што си ти био!*

Стојан Новаковић, наш савременик

Током минулих стотину година многа питања којима се бавио Стојан Новаковић историјском судбином наново су се постављала пред генерације српских интелектуалаца и родољуба. Као једна од оних ријетких личности из српске историје која је истовремено оставила велике резултате на пољу науке, културе и дипломатије, обликоване и прожете богатим искуством и раскошним знањима, Новаковић је расвијетлио путоказе помоћу којих не само да можемо проникнути у значења одређених историјских феномена и процеса који су пратили српско друштво, већ и да препознајемо и одмјеравамо изазове са којима ћемо се неизбјежно суочавати и преплитати у будућности.

Политичке идеје о изградњи и сталном јачању државотворног обрасца, као и културно-просвјетни задаци на које је упућивао, имају трајну, завјетну снагу, баш као и порука да се национална стремљења српског народа требају огледати и остваривати кроз општељудске, универзалне вриједности. Данашње прилике у српском друштву свједоче колико су мудре и далековиде Новаковићева опомена да

уставни поредак и слобода народа губе сваки значај и смисао ако не потичу из свеопштег прихватања законитости, реда, сталности и озбиљног рада, марљивог чувања од сваког насиља и самовоље. Циљ снажне правне државе је и да онемогући да се никада више се понови самовоља појединца који би се нашао на њеном челу. Када описује српски политички амбијент, Стојан Новаковић дјелује као наш најтрезвенији и најодважнији савременик. Он тврди да се политичке партије не темеље ни на каквим начелима, да их не руководе идеје, већ да је дјеловање њиховог вођства и чланства мотивисано углавном личним интересима, што се поражавајуће одражава на укупну атмосферу у држави, њену стабилност и перспективу. Готово вијек и по послје, политичким животом и даље доминирају приватни интереси, партијске свађе, злоупотребе митског мишљења, лутања у међународној политици, пратиље су наше свакодневице. Примитивизам раздире јавни морал, људи се окупљају око харизматичних личности умјесто да их мобилишу идеје, заједнички интереси затамљени су разним облицима манипулација и готово обесмишљени демагошким поигравањима.

Положај српског народа западно од Дрине, којем је Новаковић посвећивао посебну пажњу, иако од формирања Републике Српске значајно бољи него прије стотину година, није до краја одбрањен и дефинисан. Политичка, економска и културна питања и даље су отворена, угрожена изнутра и споља. Као и у Новаковићево доба, Србија не може да буде равнодушна према судбини својих сународника у БиХ. Српско питање, чији је један од највриједнијих и најагилнијих протагониста, мора се рјешавати у сарадњи са балканским народима и великим свјетским силама, а будућност треба да посвједочи и оцијени да ли међу савременим нараштајима има људи достојних националне службе.

ЛИТЕРАТУРА:

- Батаковић, Душан (2000). Нова историја српског народа. Београд: Наш дом
- Војводић, Михаило (1999). Путеви српске дипломатије. Београд: Слио
- Војводић, Михаило (2012). Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса. Београд: Српска књижевна задруга. Нови Сад: Будућност
- Ђорђевић, Димитрије (1997). Портрети из новије српске историје. Београд: БИГЗ

Đorđević, Dimitrije. „Stojan Novaković. Historian, Politician, Diplomat“, *Historians and Nation Builders. Central and South Eastern Europe*, ad. by Denis Delatant and Harry Hanak, Mc Millan Press, London, 1988, str. 11-69.

Екмечић, Милорад (2007). Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом Веку (1492-1992). 1. издање. Београд: Завод за уџбенике

Мирковић, Зоран. „О Стојану Новаковићу - у спомен врлини“, *Либерална мисао у Србији*, ЦУПС, Београд, 2001. стр. 193-212.

Новаковић, Стојан (1986). Васкрс државе српске и друге студије. Београд: Службени лист СФРЈ

Новаковић, Стојан (1982). Историја и традиција, изабрани радови (приредио Сима Ћирковић). Београд: Српска књижевна задруга

Новаковић, Стојан (2000). Балканска питања (изабрана дела, књига VI). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Пијановић, Петар (2012). Српски културни круг 1900-1918. Београд: Институт за књижевност и уметност

Ђоровић, Владимир (2010). Историја Срба. Београд: Makibook